

ZÁRÓJELENTÉS

az OTKA T 043754. sz. pályázatának keretében elvégzett munkáról

Téma:

A személy-környezet összeillés és a helyidentitás tranzakcionális szemléletű, környezetpszichológiai empirikus vizsgálata elsődleges és másodlagos mikro- és makroterritóriumokban

Témavezető:

Dr. Dúll Andrea

egyetemi docens

A kutatás kezdetekor: ELTE Kísérleti Általános Pszichológia Tanszék

Jelenleg: BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék

A kutatás időtartama: 2003-2006. december 31. (hosszabbítva)

A KUTATÓMUNKÁBAN RÉSZTVEVŐK LISTÁJA

Név	Beosztás	Tudományos fokozat	Munkahely	Kifizetett összeg*(E Ft)
1.	2.	3.	4.	5.
1.1. Témavezető (Más jogcímen sem részesülhet kifizetésben.)				
Dr. Dúll Andrea	egyetemi docens	PhD	<u>A kutatás kezdetekor:</u> ELTE Kísérleti Általános Pszichológia Tsz. <u>Jelenleg:</u> BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék	—
1.2. Új alkalmazás (Munkaszerződést kérjük csatolni!)				
Nincs	—	—	—	—
1.3. Egyéni kutatói megbízás (Az OTKA Bizottság döntése értelmében nem haladhatja meg a 80EFt/fő/év mértéket.)				
Dr. Túry Ferenc	Igazgató, egyetemi tanár	PhD	SE Magatartás-tudományi Intézet	—
Horvát M. Tünde	egyetemi tan.seg.	Folyamatban (PhD-ö.díjas)	SzTE Pszichológia Tsz.	—
Lippai Edit	pszichológus	Folyamatban (PhD-ö.díjas, abszolutórium)	A kutatás időtartama alatt: ELTE Kísérleti Általános Pszichológia Tsz.	—
Varga Violetta	pszichológus	Folyamatban (PhD-ö.díjas, jelenleg GYES-en)	A kutatás időtartama alatt: ELTE Kísérleti Általános Pszichológia Tsz.	—
1.4. Egyéb megbízás (Kutatói feladatra nem fizethető.)				
Nincs	—	—	—	—
1.5. Ösztöndíj-kiegészítés				
Nincs	—	—	—	—
1.6. Személyi juttatások részösszege:(Napidíj nélkül!)				0 Eft (nincs)
Nincs	—	—	—	—
10. Közreműködő szervezet megnevezése				
Nincs	—	—	—	—

* A támogatás terhére 2003-ban személyi kifizetésben részesültek

A kutatásban 2003-ban részt vett kutatók és munkatársak nevét abban az esetben is fel kell tüntetni, ha kifizetésben nem részesültek.

SZAKMAI ZÁRÓJELENTÉS

Témavezető neve: **Dr. Dúll Andrea**

A téma címe: **A személy-környezet összeillés és a helyidentitás tranzakcionális szemléletű, környezetpszichológiai empirikus vizsgálata elsődleges és másodlagos mikro- és makroterritóriumokban**

A kutatás időtartama: **2003-2006. december 31. (hosszabbított)**

A kutatás eredeti koncepciója – általános összefoglalás az eredmények tükrében¹

Az elvégzett, részben módszertani jellegű kutatás korábbi, több mint másfél évtizedes általános pszichológiai, majd később **környezetpszichológiai szemlélettel** folytatott kísérleti munkáink (pl. Dúll, 1989; 1998, 2002ab) **szerves folytatásának** tekinthető. A kutatás témája: **elsődleges mikroterritóriumokban (otthon, munkahely) és másodlagos makroterritóriumokban (pl. bevándorlási célország vs. anyaország, város, városi publikus terek) az épített környezetet használó ember és az adott hétköznapi fizikai környezet közötti érzelmi, viselkedéses és szimbolikus kapcsolatot vizsgáltuk környezetpszichológiai-kontextuális szempontból.** A kutatás tranzakcionista-kontextualista (Altman és Rogoff, 1987; Stokols, 1987) alapkoncepciója szerint **a környezet és a benne cselekvő ember kölcsönhatását, tranzakcióját** igyekeztünk megragadni **a viselkedés, az érzelmi-motivációs tényező (helykötődés) és a szimbolikus, mentális folyamatok** (kognitív térképek, tájékozódási pontok, stb.) **illetve a szociofizikai környezet szintjén** (vö. Dúll, 1998, 2002c).

A magyar illetve a nemzetközi vizsgálatokat tekintve is úttörőnek tekinthetőek a lefolytatott vizsgálatok: ugyanis **közvetlen illeszkedést** kerestünk és találtunk egyfelől a fizikai környezeti tényezők és a mindennapi cselekvések mikroszerveződése, másfelől a környezet-ember rendszer egyes dinamikus jellegzetességei, például a **helykötődés** (otthonhoz, munkahelyhez, befogadó és anyaországhoz, városhoz, városi köztérhez) és a viselkedés konkrét mechanizmusai között. Új konceptuális elképzelést fogalmaztunk meg arra nézve, hogy a környezetpszichológiában gyakorlatilag kizárólagosan **az otthoni környezetekre alkalmazott elsődleges mikroterritórium** konstruktuma **kiterjeszhető a munkahelyre is**, és így mérhető a **munkahelyhez kötődés** folyamata is. Ezt is sikerült igazolnunk, és a méréshez kidolgoztunk több mérőeljárást is (pl. Munkahelyhez Kötődés Skála, MKS, Dúll, Tauszik, Preiszinger, 2007). Módszertani javaslatunk, miszerint az általunk kidolgozott többszintű, **kontextuális elemzés** (gyakori, ismétlődő, „mindennapi rutin” tevékenység folyamatos menetének mikroszintű elemzése együtt a teritóriumhoz kötődés mérésével) **bármely környezet-ember rendszerre elvégezhető** (természetesen a megfelelő módosításokkal) igazolódott: nagyobb léptékű környezetekre (városi terek) is sikerült ilyen elemzéseket végeznünk az általunk kidolgozott placemtria módszerrel (Lippai, 2003a). Igazoltuk, hogy az ilyen tranzakcionális szemléletű elemzés abban az esetben végezhető el, ha a használó rendszeres, rutinszerűvé vált tevékenységet folytat a környezetben, amely következtében az adott hely számára szimbolikus, érzelmi és kognitív jelentéssel bíró helyé, azaz elsődleges illetve másodlagos teritóriumává vált.

Úgy találjuk, hogy a **használó-környezet összeillés és a helykötődés** vizsgálatának **gyakorlati jelentősége** lehet mind a munkahely-otthon viszony alakulásában, mind a fontosabb makrokörnyezetek (város) mentális reprezentációjának kialakulásában.

A kutatás eredményei igazolták, hogy a **helyhasználatban** bekövetkező hosszabb idejű vagy végleges „szakadások” (**költözés, migráció**) **hatnak a helykötődésre**, aminek elméleti érdekességén túl szintén van gyakorlati relevanciája (Horvát és mtsai, 2006). Eredményeink szerint a helykötődés kitüntetett formája, az otthonkötődés válik sajátossá a jellegzetes családi helyhasználati mintázatok kapcsán – kimutattuk, hogy **evészavarral élő családok** jellegzetes otthonkötődési, helyidentitás-mintázatokkal jellemezhetők (Túry és mtsai, 2003ab, 2006, 2008; Túry és Dúll, 2008). Ennek leírására **projektív**

¹ Vö. Pályázati dokumentum, részjelentések

eljárásokat (otthon érzelmi térképe, résztvevő fotózás) dolgoztunk ki (Sallay és Dúll, 2006), amelyben a vizsgálati személy az otthon alaprajzára vetíti a kitüntetett, családi élet szempontjából kiemelkedő érzelmeket. Eredményeinknek messzire mutató **családterápiás** jelentősége lehet.

A kutatás részeredményeit alább részletesebben bemutatom.

Összegzésként úgy vélem, hogy a vizsgálatokból **közvetlen ismeretek** származtak (a) az otthon-otthonosság, (b) helykötődés, (c) helyidentitás, és (d) személy-környezet összeállítás környezetszichológiai konstruktumokról. Ezek az ismeretek jelentősen hozzájárulhatnak az elsődleges és másodlagos territóriumok – azaz a **pszichológiailag kitüntetett szociofizikai terek** – jelentésének feltárásához és a **személy-környezet összeállítás** operacionalizálásához. Az elvégzett kutatás egyúttal számos elméleti és módszertani tanulsággal szolgált arról, hogy a **tranzakcionális-kontextuális szemlélet hogyan alkalmazható az empirikus kutatásban**. A kutatás tehát az **elméleti ismereteken**, illetve a **konkrét környezetszichológiai módszerek kidolgozásán** kívül konkrét **elméleti és gyakorlati adalékokat** szolgáltatott az **ember-környezet kölcsönhatás** megértéséhez. A kutatásból származó ismereteknek **elméleti, módszertani vonatkozásaikon** túl közvetlen, **gyakorlati jelentősége** van például a következő szakterületeken: otthon- és munkahelytervezés és -kialakítás, várostervezés, közterek tervezése és fenntartása, élhető terek kialakítása, családterápia, egészségpszichológia, mentálhigiéné, tanácsadás. Ezek az ismeretek természetesen **további kutatások alapjául szolgálhatnak** részben az eddigi kutatások nyomvonalán haladva, részben továbbfejlesztve azokat.

2004-ben **szervezeti változásokat** kezdeményeztünk, amelyek mindegyike sikerrel járt. A kutatás éveit alatt véglegesen teret nyertek Magyarországon a környezetszichológiai kutatások: **Környezetszichológiai Műhelyt** alapítottunk, és a terület szervezeti fejlődése is kiteljesedett a **Magyar Pszichológiai Társaság Környezetszichológiai Szekciójának** megalapításával (l. alább). Kialakítottuk a tervezett **környezetszichológiai laboratóriumot**. Részletesebben: 2004 júniusában az ELTE Pszichológiai Intézetében Dúll Andrea kezdeményezte az ELTE PPK Kísérleti Általános Pszichológia Tanszékén a **Környezetszichológiai Műhely**² kialakítását (vezetője: Dúll Andrea, munkatársak: Lippai Edit, Varga Violetta és Dósa Zsuzsanna PhD-hallgatók). Mivel a Környezetszichológiai Műhelynek a pályázatban is megfogalmazott célja volt a Magyarországon folyó környezetszichológiai kutató és oktatómunka szervezése és lebonyolítása, ezért az elvégzett kutatómunka minden fázisában igénybe vettük a hallgatók segítségét. Konceptciónk szerint a hallgatói munka ily módon az oktató-kutató tevékenység (és az elvégzett pályázati kutatás) szerves része volt. 2004 decemberében – Dúll Andrea kezdeményezésére – megalakult a **Magyar Pszichológiai Társaság keretein belül a Környezetszichológiai Szekció**. A Szekció interdiszciplináris keretet ad mindazon elméleti és gyakorlati szakemberek, akik az épített/tárgyi és a természeti környezet emberi oldalával foglalkoznak, azaz, a teljesség igénye nélkül: pszichológusoknak, építészeknek, egészségügyi szakembereknek, pedagógusoknak, környezetgazdászoknak és –szociológusoknak, kultúrantropológusoknak, stb.

A résztvevő **fiatal kutatók** – Lippai Edit, Varga Violetta (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Magatartástudományi Alprogram, témavezető: Dúll Andrea) és Horvát Militity Tünde (Pécsi Egyetem Pszichológiai Doktori Iskola, témavezető: Dúll Andrea és László János) – a kutatás éveit alatt végezték el **PhD-tanulmányaik** jelentős részét. A résztvevő fiatal kutatók közül Horvát Militity Tünde (annak ellenére, hogy a kutatási évek alatt született) teljesítette a doktori szigorlatát, és jelenleg írja a PhD-disszertációját. Lippai Edit megszerezte az abszolutóriumot, jelenleg készül a doktori szigorlatára. Varga Violetta is szült 2 gyermeket közben, de ő szünetelteti a PhD-tanulmányait és gyakorlatilag 2005-től a jelen kutatásban sem vett részt.

Programunknak megfelelően a kutatásba a résztvevő kutatók (Dúll, Túry, Lippai, Horvát Militity, Varga) mellett számos **egyetemi hallgatót** vontunk be, részben egyetemi kurzusok, részben gyakorlati kutatómunka formájában – erre utal a Zárójelentés hivatkozási listájában felsorolt nagyszámú műhelymunka, programzáró dolgozat és szakdolgozat.

² A Műhely 2008. szeptembere óta a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszékén működik, Dúll Andrea vezetésével.

A kutatási ciklus vége felé a résztvevők magánéleti eseményei (betegség, szülések) miatt a kvalitatív városvizsgálat (Varga Violetta) és az otthonkötődés-interjúk feldolgozása (Düll Andrea) nem a tervezett ütemben haladt. Halasztást kértünk és kaptunk emiatt az OTKA-elnöktől.

A kutatás eredményeinek³ részletes ismertetése

A vizsgálatok a már **megelevő kutatási anyagok** (otthon-interjúk, viselkedésregisztrátumok, családterápiás interjúk) új, kontextuális szempontú elemzésével (Düll, Túry) kezdődtek. Lezajlott például az otthonhoz kötődés során felvett skálák (OKS, Otthonhoz Kötődés Skála, Düll, 1998) makroelemzése 2 kódoló tartalomelemzése útján, illetve az OKI (Otthonhoz Kötődés Interjú, Düll, 1998) adatainak számítógépes tartalomelemzése⁴ Atlas.ti programmal. A makroelemzéssel kapott kategóriák faktoranalízise (SPSS 13.0 for Windows) 3 jól értelmezhető faktort eredményezett: (1) otthonlét (az ide tartozó változók az otthon levés globális kellemességére vonatkoztak), (2) szomszédok (a szomszédokkal való viszony itemeinek összevont változója), (3) vendégfogadás (a vendégfogadás, a vendéglátásra való nyitottság két iteme tartozik ide).

Elemzéseket végeztünk családi otthonokból és kollégiumból származó megelevő, eddig feldolgozatlan adatainkon (Düll, 1994, 1998) is, és kiderült, hogy a lakásban lakók jobban ragaszkodtak a lakhelyükön lévő tárgyaikhoz és jobban szerettek otthon tenni-venni, mint a kollégisták, valamint míg a lakásban lakó nők szignifikánsan jobban érzik magukat otthonukban, mint a lakásban lakó férfiak, addig a kollégisták esetén nem tapasztalható ilyen eltérés a nemek közt. A lakásban lakók esetén a nők szignifikánsan jobban kötődnek szomszédaikhoz, mint a férfiak. Következetesnek tűnik az eltérés, ami férfiakat és nőket megkülönbözteti abból a szempontból, hogy mennyire befolyásolja otthonukkal való elégedettségüket az otthon típusa. Úgy tűnik, mintha a nők – a férfiakhoz képest – könnyebben megteremténék maguk körül az otthon érzését (az elégedettséget) a kollégiumi körülmények között, míg a férfiaknak jobban számít, hogy körülveszi-e őket saját tulajdonú otthon és család, ahol nő is jelen van a lakótársak között (mint anya, feleség vagy barátnő). Az, hogy férfiak és nők máshogy élik meg a kollégiumban, illetve lakásban történő otthonteremtés eltéréseit – az énreferencia tekintetében statisztikailag is szignifikáns. Lehetséges, hogy éppen ez a jelenség áll a többi mintázat háttérében is: a férfiak sokkal kevésbé tudják sajátjuknak, személyesnek, énközelinek megélni azt a helyet, amelyet nem ők birtokolnak, ahol korlátozott lehetőségeik vannak a hely sajátkezü alakítására, az ilyesfajta (férfias) kompetenciák megélésére. A nők ezzel szemben mintha sokkal inkább saját működésükben, attitűdjeikben hordoznák az otthonosság (hellyel való elégedettség) érzését, így készek személyessé tenni és személyesnek megélni saját és nem saját tereket egyaránt.

Érdekes, hogy az összeszámlált 891 elégedettséget kifejező szövegrészben 428 alkalommal találtunk társas, és 708 esetben a tárgyi környezettel való elégedettséget, és a társas környezettel való elégedettség említésének nagy része (311 eset) egyben a tárgyi környezettel való elégedettségre is utal. Fordított közelítésben ez az összefüggés nem igaz: a tárgyi környezettel való elégedettség-említések nagyobb része nem utal a társas környezettel való elégedettségre (397 említés szemben a 311 együttes említéssel). A jelenség további vizsgálatot igényel.

Később vizsgálati tervnek megfelelően folytattuk az **otthonos környezetekhez** – azaz az **elsődleges/másodlagos mikro- és makroterritóriumokhoz** – **kötődés konstruktumának** részletes feltárását és operacionalizálását (Düll): kidolgoztuk a **megelevő kutatási anyagok** (otthon-interjúk, viselkedésregisztrátumok, családterápiás interjúk) kontextuális elemzésének további módszertanát (Düll, Túry). 2004 folyamán mintegy 800 személlyel vettük fel különböző vizsgálati kontextusokban az Otthonhoz Kötődés Kérdőívvel (OKK, Kanizsai-Nagy és Düll, 1996) több menetben kialakított **Otthonhoz Kötődés Skálát**, Otthonhoz Kötődés Kérdőívvel kérdeztünk meg néhány vizsgálatunkban (Furmann és Bencze, 2003; Varga és Várnagy, 2003) többnyire budapesti panellakásokban élő személyeket arról, hogy hogyan alakul a panellakásban lakók otthonhoz kötődése egy olyan környezetben, ami több szempontból sem teljesen optimális e kötődési viselkedés kialakulására: ezek a

³ Az elvégzett munka során kidolgozott / alkalmazott kérdőíveket terjedelmi okból nem mellékeljük. Minden anyag megtekinthető témavezetőnél, Düll Andreánál, a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszéken.

⁴ Köszönjük Pólya Tibor, Brózik Péter, Kántor Árpád és Sallay Viola segítségét.

lakások nehezen perszonalizálhatók, a lakások alapterülete viszonylag kicsi, a személyes szféra kialakításának lehetőségei korlátozottak (vö. Dúll, 1995). Az eredménynek szerint otthonhoz kötődés összetevői közül a vizsgált mintában (a különböző faktorokra kapott pontszámok összehasonlítása alapján) az elvárásnak megfelelően a birtoklás és a belakottság bizonyult a lehangsúlyosabbnak, ezt követte a selfkifejezés és selfvédelem, és végül a röghöz kötöttség, ismerősség. Az életkor és a kötődés mértékének kapcsolata az elvárás szerint alakult (vö. Dúll, 2002ab): az idősebbek nagyobb kötődést mutattak otthonukhoz, mint a fiatalabbak. Az ideális és a valós lakás kapcsolatára vonatkozóan az elvárásainknak megfelelően az ideális otthonhoz (egy említett kivételtől eltekintve) mindhárom szempontból nagyobb hipotetikus kötődést mutattak a személyek, mint a valós – lakótelepi panel – lakhelyükhöz. Összességében: a panellakásban lakó emberek (és azt gondoljuk, hogy az emberek általában) szívesen elgondolkodnak arról, hogy milyen lenne ideális lakhelyük, és érdekes, hogy tulajdonképpen a meglévő, a panellakásban kialakult otthon-érzést emelnék át egy ideálisabb környezetbe.

A **Környezetpszichológiai Szemantikus Differenciál** (KSZD, Dúll és Urbán, 1997) módszert a „a környezet-viselkedés interakció minőségének leírására, a konnotatív jelentésének vizsgálatára és a környezet-viselkedés viszony jelentése intenzitásának feltérképezésére” használjuk (i.m. 160). A KSZD arousal faktorán összefüggést találtunk pl. szenzoros élménykeresők otthonhoz kötődésével (Ádám, 2003): **az otthonhoz kötődés és az otthon arousal- és pozitív hangulatkeltő jellegének mértéke között erős**, a szenzoros élménykeresés vonásától független összefüggést találtunk. Korábbi eredményeink szerint (Sátor, 2003) a magas **emocionalitással** (ME) jellemezhető személyek – akik érzelmi, hangulati megnyilvánulásaikban, szituációkra reagálva intenzívebbek, energiadúsabbak – a több modalitásbeli, pl. mozgásra utaló, akusztikus, szagokra vonatkozó, részletekre vonatkozó információ tekintetében „érzékenyebbek”, mint az alacsony emocionalitású (AE) személyek, és dinamikus módon kódolják környezetüket és dinamikus mozognak mentális térképeiken. Feltételeztük, hogy a ME személyek - fentebb említett - több modalitásban megnyilvánuló érzékenysége közvetlen pszichológiailag kitüntetett környezetükkel való dinamikusabb kölcsönhatáshoz vezet, ami az otthonhoz kötődés erősödésével jár együtt. Az emocionalitást a PANAS-skálával (Watson, Clark, Tellegen, 1988, magyar változata Urbán és Dúll, 1995), az otthonkötődést OKS-val mértük otthoni vagy munkahelyi kontextusban (Martsa és Kurucz, 2004). Eredményeink tehát hipotézisünket – mely szerint a magas emocionalitású személyek jobban kötődnek az otthonukhoz – nem támasztották alá. A vizsgálat azonban tanulságos kérdéseket vet fel. A helyhez/otthonhoz kötődés összetett struktúra, kialakulását és működését számos tényező befolyásolja. Vizsgálatunk e tényezők közül egy, elsősorban a személyt érintő állapotot – az általános emocionalitást – hozta összefüggésbe az otthonkötődéssel, ráadásul e tényezőnek csupán az intenzitás dimenziójára összpontosítottunk. Továbbiakban azonban érdemesnek tűnt az összefüggést összetettebb, egyéb részletekre kiterjedő elemzésnek alávetni, és pl. az OKS hely oldaláról meghatározó faktorait, az emocionalitás pozitív és negatív dimenzióit is figyelembe venni. Ennek fényében elvárható, hogy ha valaki jobban kötődik otthonához (OKS), az kevésbé változtatná meg azt vágyai szerint (Darvas, 2004). A személy oldaláról a korrelációs vizsgálat eredménye az otthon belső, **valós-vágyott** különbségével pozitív korrelációban van (bár a korreláció nem szignifikáns, és igencsak kis mértékű). A hely oldaláról vizsgált kötődés más eredményt mutatott: az otthon belső valós-vágyott különbségével kapcsolatban negatív, tendenciaszerű szignifikáns eltérés mutatkozott.

Az otthonvizsgálatok kapcsán lényeges, alkalmazott jellegű probléma a tervezés pszichológiája, és ehhez a környezetpszichológia hozzájárulása. Ez a leggyakoribb kérdés/kérdés, amivel a velünk dolgozó építészek hozzánk fordulnak: érdemes lenne vizsgálatokat végezni az építés előtt, a tervezésnél elvégezni, és már eleve az eredményeknek megfelelően építkezni. Másképp megfogalmazva: tud-e a környezetpszichológia többletet adni a jelenlegi tervezési gyakorlathoz? Ezt a kérdést vizsgáltuk meg S. Nagy (2004), Földi és Karsai (2004)) alapján. Kiderült a vizsgálatokból, hogy az ilyen interdiszciplináris kutatásokat mindig kísérő probléma, hogy a feltárt eredményeket hogyan fordítjuk át az építész nyelvére. Ezt a problémát is vizsgáltuk **Környezeti REP-teszt** alkalmazásával. Az otthon fizikai, esztétikai, affektív és viselkedéses (praktikus) (Dúll és Urbán, 1997) kategóriákban értékelhető. Feltételezzük, hogy a **szakemberek** számára a lakás „munkaeszköz”, ezért elsősorban fizikai és praktikus oldalukról szemlélik, míg a **nem szakértők** érzelmi és esztétikai szempontokat alkalmaznak jellemzésüknél. Az eredményeket részletesen lásd Brózik (2003, 2006), itt a fontosabb eredményeket tárgyaljuk: összességében, a vizsgálat eredményei szerint az embereknek nem okoz nehézséget olyan

dimenziók meghatározása, amelyek mentén értelmesen össze tudnak hasonlítani helyeket. Különbőség mutatkozott a szakértők és nem szakértők között abban a tekintetben, hogy hány ilyen kategóriát tudnak használni, mennyire sokrétűen tudnak egy helyet jellemezni.

A **család rendszerszemléletét** alkalmazó családterápiás megközelítésében az egyén pszichikus működése az őt körülvevő család, mint rendszer működésének szerves része és azzal szoros kölcsönhatásban áll. A terápiás beavatkozás célja e rendszer dinamikájának feltárása és megértése, ezáltal a diszfunkcionális működések korrekciója (Sherman és Fredman, 1989). A fentiek alapján könnyen érthető, hogy családterapeuták miért vették fel diagnosztikus eszköztárukba a **családi otthon térhasználatának feltárását** (részletesen l. Sherman és Fredman, 1989). A tapasztalatok szerint a **családi otthon rajzának technikája intenzív együttes élményeket** jelent a családtagok számára. Ez a tény megerősíti elméleti kutatásaink eredményeit, ahol azt láttuk, hogy **mind pozitív mind negatív élményeink szerepet játszanak az otthonunkhoz való erős kötődés kialakulásában**. A módszert fent említett tulajdonságai – pozitív és negatív érzelmek feltárása, nonverbális csatorna használata és a személyek bevonódása – különösen **alkalmassá teszik az otthon környezetpszichológiai szempontú, kvalitatív vizsgálatára**. A vizsgálatainkban (részletesen l. Sallay, 2003; xxxxx; Sallay és Dúll, 2006) A mérőeszköz megalkotásához kiindulásképpen a Sherman és Fredman (1989) által leírt, a családi otthon alaprajzának lerajzoltatásából és az ahhoz fűződő kérdésekből álló módszert választottuk. A **módszer ötvözi a kognitív térképezés konstruktív műveletének feltárását és a családi dinamikák feltárását szolgáló irányított interjút** (részletesen l. Sallay, 2003; Sallay és Dúll, 2006). A fontosabb eredmények szerint férfiak és nők egyes helyiségekhez fűződő kapcsolata eltéréseket mutat. A **konyha** érzelmi és funkcionális említése nők esetében magasabb értéket mutat – ugyanúgy, mint a konyha és étkező együttes érzelmi említése – ami jól tükrözi a hagyományos családi szerepeket, és korábbi vizsgálatainkkal (Dúll, 1998, 2002ab) is egybevág. A statisztikailag leginkább szignifikáns eredmény a férfiak **dolgozóhelyiségre** (és íróasztalra) vonatkozó említésgyakorisága, amely jelentősen eltér a nők hasonló adataitól, mind az összes említések, mind az érzelmi említések tekintetében. A férfiak otthoni munkája sokkal erőteljesebben kötődik egy külön erre a célra fenntartott helyhez/helyiséghez, mint a nők által otthon végzett munka. **Nappali, háló, vécé:** statisztikai tendencia utal a nappali, a háló és a vécé használatából adódó különbségekre. A hálósobát a nők gyakrabban kötötték érzelmekhez, leginkább az összetartozáshoz („ez a mienk”, „itt szoktunk férjemmel aludni, beszélgetni” stb.) és a jó közérzethez / kiegyensúlyozottsághoz („alvás”, „intimitás”, „ez a visszavonulás hely”). Többször előkerült a hálósoba mint a szenvedés helye is: „betegeskedés”, „ide vonulok, ha valami bajom van”. A vécé az egyetlen helyiség, amely (egy tendencia erejéig) különbséget tesz otthon dolgozók és eljárók között – a nemre való tekintet nélkül. Azok számára, akik napjaikat otthon töltik, napközben a vécé biztosítja az elvonulást, a nyugalom, a csend legvalószínűbb helyszínét. Összefoglalva: a helyiségek érzelmekhez való besorolását elemezve nyilvánvalóvá vált, hogy **az otthon érzelmi töltése egymással ellentétes, pozitív és negatív érzelmeket is tartalmaz, akár egyetlen helyiségen belül is**. Ez férfiakra, nőkre egyaránt jellemző, akkor is, ha nincsenek érzelmileg különösen megterhelő helyzetben otthonukban, mint a házi betegápolók (Williams, 2002) vagy a bántalmazott nők (Manzo, 2003), hanem egyszerűen családos életüket élik otthon. Férfiak és nők, otthonlévők és eljárók közt ugyanakkor különbségek mutatkoznak abban, hogy az érzelmi töltés az otthon mely helyiségeihez kötődik elsősorban.

Fentebb már utaltam rá, hogy speciális otthoni környezetnek számít az egyetemi kollégium – korábbi adataink (Dúll, 1994; Bíró, 1997) szerint a **folytonosság élmény** egyik fontos jellemző abban az élményben, hogy valaki otthonnak tartja-e a lakóhelyét. A kollégiumokra vonatkozóan ez némileg ellentmondásos (l. Dúll, 1994). Eredményeink azt is mutatják (Laszák, 2003), hogy a kollégisták számára a **saját szoba (sőt, inkább csak a saját ágy) az elsődleges territórium**, a konyha – pedig ún. nem-territórium, azaz senkihez sem tartozik.

Érdekes adalék a kollégisták fenti szempontok szerinti vizsgálatához, hogy az evészavarok szempontjából a legveszélyeztetettebb populációt az egyetemisták és a gimnazisták alkotják; és ezen belül is a nők veszélyeztetettek különösen, akik felé egyébként erős társadalmi elvárás az ételkészítésben való aktív részvétel. Elméletileg más oldalról alapozza meg a megközelítésünket, hogy az 1980-as évektől az evészavarokat a **bio-pszicho-szociális** tényezők együttállására vezetik vissza (Túry és mtsai, 2003ab). Ebbe a logikai vonalba illeszkedik az az elképzelés is, amely a **táplálkozási**

zavarok depresszió-elvivalens voltát hangsúlyozza (részletesen I. Szabó és Túry, 1994) – ez érdekes következtetéseket enged meg a fenti tárgyalt összefüggésre a hangulati jellemzők és az otthonkötődés között. Saját vizsgálatunk (Horeva, 2003) szerint a depresszió és táplálkozási zavarok együttjárása $r = 0.539$ ($p < 0,01$). A magánszféra-igény és a táplálkozási zavarok között általunk talált korreláció $r = 0.373$ ($p < 0,01$). A kollégisták és a saját lakásban élők között szignifikáns különbségeket találtunk mind a depressziót, mind a táplálkozási zavarokat illetően: eredményeink szerint a kollégiumban élő személyek jelentősen kevésbé voltak depressziósak, mint a saját lakásban élő személyek ($p < 0,01$), és a saját lakásban élő személyek sokkal inkább szenvedtek táplálkozási zavarokban (vagy inkább voltak hajlamosak erre), mint a kollégiumokban élők. Az eredmények tehát afelé mutatnak, hogy **a lakóhelytípus, a hangulati élet és az étkezési zavarok összetett kapcsolatban állhatnak egymással**. Az étkezés térhasználat és tárgyhasználat is egyben (Kapitány és Kapitány, 2000). Emellett a közös étkezés a család egységének a szimbóluma, hiányában a családi összetartozás érzete is csorbulhat. Egyik vizsgálatunkban (Zsupán és Fritzsche, 2004) az OKS Self-faktorban találtunk jellegzetességeket, méghozzá a családos nő és a szingli férfi viszonylatában: a szingli férfi áll a kontinuum egyik végén, aki viszonylag kevésbé kötődik az otthonához, és a családos nő a másik végén, aki a legerősebben kötődik. Másik vizsgálatunkban (Urbanics, 2004) 36 felnőtt, fele-fele arányban egyedül élő, illetve családban élő személyt hasonlítottunk össze (24-45 év közöttiek), étkezési napló módszerrel. Eredményeink szerint az intim kapcsolatot fenntartó személyek közös étkezése kitüntetetten hangsúlyos a felek életében, míg a szinglik esetén az evés rövidebb ideig tart és kevésbé élvezetes.

Az egészségviselkedés fontos tényezője a változó környezeti feltételekhez és követelményekhez való alkalmazkodás, ami többek között a saját cselekvés és a környezeti feltételek közötti kölcsönhatás felett érzett kontrollban nyilvánul meg (Dúll, 1995). Ebben a kölcsönhatásban zavar állhat be az ember oldaláról, de problémát okozhat a környezet nem támogató jellege is: például, ha nincs illeszkedés a személy szükségletei és a környezet elrendezése között, és nem lehetséges egy konkrét szükséglet kielégítése, az személy-környezet össze-nem illéshez vezet. Amikor személy-környezet össze-nem illés lép fel, a nem támogató környezet kóros viselkedésformákat indukálhat, sérülnek a mindennapi rutinok (Dúll, 1998), torzul a környezet lehetőségeihez való alkalmazkodás. Az egyik legfontosabb mindennapi rítus, az ételkészítés és ételfogyasztás zökkenői **evészavarok** formájában jelenhetnek meg (Túry és mtsai, 2003ab). Feltételezésünk szerint ez együtt jár a **helykötődés módosulásával** is, mind az otthon, mind a munkahely tekintetében – mivel mindkét tér elsődleges territóriumnak minősül(het). A hipotézis igazolódott (Répáczki, 2007).

A mai elméletalkotók szerint a többdimenziós kockázati szemlélet modellje a legalkalmasabb az evési zavarok természetének átfogó leírására, amely tekintetbe veszi a szociokulturális veszélyeztetettséget (társadalmi és családi nyomás), a pszichológiai hátteret (énfunkciók gyengesége, kognitív zavarok), és a biológiai felépítést egyaránt (Comer, 2003). A **családi terület, a határ, és az orientáció fogalmában megjelennek a környezetpszichológia téri fogalmai** is: a határok elmosódottsága a családon belüli alrendszerek differenciálatlanságára utal (Túry és mtsai, 2003ab, 2006, 2008; Túry és Dúll, 2008). A határok a pszichológiai távolság szabályozó eszközei, elmosódottságuk azt jelenti, hogy a család nem tudja, ki tartozik a rendszerbe, és ki nem (Túry és mtsai, 2003ab). A formának (lakás, ház) és a kontextusnak (család fizikai igényei, kommunikációs hálóját, stb.) illeszkednie kell, eleget téve az izomorfia (hasonlóság) és a komplementaritás (két egység belső struktúrája kiegészíti egymást) követelményeinek. Izomorfias illeszkedés akkor valósul meg, ha a családi interakciók rendszere és a környezet hasonló hatásokat vált ki, és mintázatban illetve formában hasonlít, a komplementer illeszkedés pedig az ellentétek egyensúlyára utal (Túry és mtsai, 2003ab).

Egyik vizsgálatunkban (Erni, 2004) legfontosabb hipotézisünk az volt, hogy azoknál a személyeknél, akiknél az otthonhoz kötődés mértéke (OKS) erősnek mutatkozik, az evészavarok előfordulási valószínűsége (EAT-vel mérve) kisebb, mint a gyengén kötődő egyéneknél. Az eredményként kapott (nem túl magas) negatív korreláció ($r = -0.29$, $p < 0.05$) igazolja a hipotézist.

Fentebb utaltam rá, hogy az egyetemista populáció az evészavarok magas prevalenciáját mutatja. Halász és Kovács (2004) vizsgálata szerint, mivel a kollégisták esetében kevésbé valósul meg a személy-környezet összeillés, és a lakóhelyhez kötődés mértéke megfelelő kifejezője a személy-környezet összeillés mértékének, ezért a kollégisták körében nagyobb mértékű evészavart (EAT: Eating Attitude Test, BCDS: Bulimia Cognitive Distortions Scale) és alacsonyabb mértékű a lakóhelyhez kötődést (OKS) vártunk, mint a családjukkal élő egyetemistáké. Azt a megállapítást tehetjük, hogy az otthon,

családjukkal élők az OKS mindhárom faktorán magasabb átlagpontoszámot értek el, mint a kollégiumban élők.

Az evészavarral élő családok vizsgálata tovább folyt (Túry és mtsai, 2006; Sallay, Düll, 2006). Elvégeztük az evészavaros otthonokban lezajlott résztvevő fotózás (Sallay, 2007; Sallay, Düll, 2006) eredményeként született 431 fotó részletes elemzését: egyrészt maguk a vizsgálati személyek, másrészt kiképzett megítélők elemezték szakértői kategóriarendszer mentén a képeket. A faktoranalízis során jól értelmezhető faktorstruktúrát kaptunk. A varimax rotáció után a négyfaktoros megoldás az adatok varianciájának 56,45%-át magyarázta. A kapott négy faktor: (1) „tárgyi rendezettség”, (2) társas térhasználat, (3) elhanyagolt környezet, (4) (a résztvevő fotózás struktúráját leíró) fókuszált képkészítés (Sallay, Düll, 2006). Érdekes eredményként adódott, hogy az adatokat a személyek jellemzői szerint csoportosítva, a különbségek a tárgyak elrendezésében tükröződnek, míg ha a helyek jellemzői (a hozzájuk asszociált érzésfélések) szerint zajlik az összevetés, akkor inkább a tér társas jellemzői tükrözik az eltéréseket (Sallay, Düll, 2006). Az evészavaros és a sine morbo családok összehasonlításakor az eredmények jól tükrözték a határokkal és kontrollal kapcsolatos feszültségek megjelenését és fennmaradását a családi térben (Túry és mtsai, 2006; Sallay, Düll, 2006).

A „test-központúság” miatt a divatszakmában dolgozó modellek populációja a legveszélyeztetettebb az evészavarokra való hajlandóság szempontjából. Vizsgálatunkban (Bende és Forgách, 2004) modellek vizsgálati csoportját és két kontrollcsoportot vetettük össze evészavaros és otthonhoz kötődés szempontjából (egy „nyilvánossági kontinuumon” eltérő közvélemény-kutatókat, illetve lelki segélyesek csoportját). Eredményeink szerint az OKS-skálák pontszámai azt mutatják, hogy hipotézisünknek megfelelően, a lelki segélyesek csoportjára volt jellemző a legerősebb otthonkötődés, a közvélemény-kutatók csoportjára kevésbé, míg a modellek csoportjára a legkevesbé. A Self-kifejezés és self-védelem skála értékei között hasonló, szignifikáns eltérések mutatkoztak, ami arra utal, hogy a modellek megítélése szerint az otthonuk kevésbé fejezi ki őket. Hipotézisünknek megfelelően, az otthonszeretet és a munkahelyhez kötődés (MKS) negatív együtt járását találtuk jellemzőnek a modellek csoportjára, méghozzá nagyobb mértékben, mint a lelki segélyesek csoportjára. Tehát az OKS és az MKS kérdőívek skáláin kapott eredmények szerint ők, míg valóban kevésbé kötődnek otthonukhoz, addig munkahelykötődésük erősebb.

Abból a gondolatmenetből kiindulva, hogy az **otthon és a munkahely pszichológiailag párhuzamba állíthatóak**, mivel mindkettő elsődleges territóriumként működhet (Altman, 1975), kiindulópontként az otthonhoz kötődés mérésére megalkotott eszközök szolgáltak, vagyis a kutatás alapfeltevése az volt, hogy a munkahelyhez kötődés párhuzamba állítható az otthonhoz kötődéssel. Így első lépésként a korábban kidolgozott (Düll, 1998, 2002ab) három – eredetileg otthoni tevékenységek és az otthonnal kapcsolatos érzelmek mérésére tervezett – mérőeszközt⁵ átdolgoztuk munkahelyi kontextusra. A fenti három mérőeszköz átdolgozásával (l. erről részletesen Tauszik, 2003) megszületett a Munkahelyi Szokások Kérdőív (MSZK), a Munkahelyhez Kötődés Interjú (MKI) és a Munkahelyhez Kötődés Kérdőív (MKK). A munkának nagyon érdekes **módszertani vonatkozásai** adódtak (l. Düll és Tauszik, 2003; Tauszik, 2003; Düll és Tauszik, 2006), amelyekből itt csak kettőt emelek ki: (1) mint a helykötődésre általában, a munkahelyhez kötődésre is igaz, hogy nem feltétlenül tudatos, de azzá tehető. A munkahelynek nem a fizikai környezet „mivolta” a mindennapi életben leggyakrabban előtérbe kerülő aspektusa. A kérdéseknek így alkalmasnak kellett arra lenniük, hogy szinte észrevétlenül (tehát közvetett, nem „provokatív” módon) ráirányítsák a válaszadók figyelmét munkahelyi környezetüknek erre az oldalára. (2) Korábbi kutatásaink szerint (Düll, 2002ab) minden otthon rendelkezik néhány közös jellemzővel, vagy legalábbis létezik egyfajta „séma” vagy kritériumrendszer, ami az efféle elsődleges territóriumok pszichológiai leírásakor kiindulópontnak tekinthető. A munkahelyek, illetve munkahelyi környezetek tényleges és pszichológiai változatossága ezzel szemben gyakorlatilag végtelen (vö. Schoner, 2003; Stoia, 2003). Az általunk kidolgozott mérőeszköz így elsősorban olyan munkahelyekre alkalmazható, amelyek többé-kevésbé jól körülhatárolható teret biztosítanak dolgozóik számára. A jelenleg használatos **Munkahelyhez Kötődés Skála** (MKS, Düll és Tauszik, 2003) **pszichometriai elemzését** elvégeztük (Tauszik, 2003; Szalkai, 2003; Preiszinger, 2007), skála pszichometriai adatai megfelelőek. A korábban 45 tételből álló kérdőívet (hétfokú skálák, 25 egyenes, 20 fordított tétel, kilenc

⁵ 1. Konyhai Szokások Kérdőív (KSZK), 2. Otthonhoz Kötődés Interjú (OKI), 3. Otthonhoz Kötődés Kérdőív (OKK) – mind Düll, 1998

kérdéskörből válogatva, randomizálva) ebben a fázisban 149 fős heterogén irodai dolgozókból álló mintával vettük fel. Ennek a változatnak a Cronbach alfa értéke: 0,94. Az elemzés során kihagytuk a kérdőívbeli a 0,45 item-maradék korreláció (IT) alatti értékkel rendelkező tételket, összesen 12 ilyen volt, a tételek száma így 33-ra csökkent. A megmaradt 33 tétel IT korrelációja 0,45 fölött van (0,46-0,81), a Cronbach alfa értéke 0,95. A 33 megmaradt tételből 19 egyenes, 15 fordított. A 33 tételből álló MKS-t faktoranalízise során három faktor emelkedett ki, melyek a variancia 54,80%-át magyarázzák. A három faktor: 1. Kellemesség, praktikusság (22,84), 2. Munkahelyhez kötődés (19,29), 3. Önkifejezés (12,67) (Tauszik, Düll, 2006). A jelenlegi véglegesnek szánt egy 33 tételű változat.

Az otthonpótló helyek környezetpszichológiája a kutatás fontos részét képezte. A kutatásnak ezen szférájában azt vizsgáltuk, hogy egyes egészen vagy részben publikus terek, azaz **munkahelyek, közintézmények, közterek hogyan tölthetnek be az emberek életében olyan pszichológiailag fontos szerepet, mint az otthonuk**: azaz mitől válnak, mitől válhatnak gyakran otthonná vagy otthonpótló helyé.

Vizsgálataink egy része a főtí Károlyi István Gyermekközpontban⁶ folyt, amely témánk szempontjából különösen izgalmas, speciális adottságokkal rendelkezik, nem csak azért, mert mint állami gondozottakat nevelő intézmény, környezetileg rendkívül sajátos és egyedülálló, hanem mert sok ott dolgozónak nem csak munkahelyként, de egyben otthonként is funkcionál. Ráadásul jellemző még a nevelői generációk telepszerű együttélése, „keveredése” is. Egyik vizsgálatunkban (Gosztonyi, 2004) az ott dolgozók, és már nem dolgozó nyugdíjasok (volt) munkahelyének és otthonának eme egyedi ötvöződését kutattuk. A vizsgálati személyek két kérdőívet töltöttek ki, a Munkahelyi Kötődés Skálát (MKS), és a **Munkahely Otthon Viszonyulás Kérdőívet (MOV)**. Utóbbi egy új, általunk kidolgozott kérdőív, ami felnőttek számára készült és annak leírására szolgál, hogy egy pszichológiailag kettős funkciójú (otthon és munkahely) milió hogyan működik. A kérdőív hasonló az MKS-hez, 29 itemből (öt fokú Likert-skálák) áll. Az állítások a munkahelyi elégedettséget, a munkatársi viszony minőségét, a munkahely és otthon szétválaszthatóságát vizsgálják, ugyanakkor (speciálisan a főtí igényeket kiszolgálva) rákérdeznek a dolgozók állami gondozott gyerekekhez fűződő érzelmi szálaira, az ő és családjuk bevonódásának mértékére. A lezajlott vizsgálatban a Gyermekközpont jelenlegi és volt dolgozói vettek részt. A vizsgálatból a fontosabb eredményeket emelem ki. Első, és talán legfontosabb kérdésünk az volt, hogy ebben a speciális környezetben a vizsgálati személyek számára a munkahely és az otthon vajon mennyire jól tud elkülönülni. A dolgozók válaszainak átlaga középértéken mozog, ami azt jelzi, hogy nem okoz különösebb gondot számukra a munkahely és az otthon szétválasztása, de nem is különülnek el élesen! Figyelemre méltó, hogy a nyugdíjasok a múltban nehezebben tudták különválasztani munkahelyüket otthonuktól. Ez valószínűleg a korábbi, olvasztótégely-szerű, erősen kollektivisták szemléletmód eredménye lehetett, ahol a nevelői szerep teljes embert kívánt, és erős bevonódást igényelt (Csáky, 2001). Eredményeink szerint, akik nehezebben különítik el munkájukat és otthonukat, azok kevésbé tudnak kikapcsolódni hétvégén és szabadidejükben a Gyermekközpont területén, és szabadságuk alatt inkább utaznak máshová. Így otthonukban nem feltétlenül képesek „leereszteni”, hisz ugyanaz a környezet jelenti számukra a megszokott hétköznapi rutint, és a nyugodt otthoni légkört. Ebből viszont az a további vizsgálatokat kívánó gondolat következhet, hogy aki szereti a munkáját, és erősen kötődik (otthonától szeparált) munkahelyéhez, az könnyebben is tud otthonában elengedni, és kikapcsolni. Így állhat egymással pozitív összefüggésben a munkahellyel és az otthonnal való megelégedettség. A **nevelőotthonban nevelkedő gyerekekre** áttérve: a vizsgálat idején Fótton több mint 100 gyermek és fiatal élt 18 családias jellegű gyermekotthoni csoportban, illetve lakásotthonokban. A csoportok összetétele 8-12 fős, koedukált, széles korhatárú, lehetőség szerint a testvéri viszonyokat figyelembe vevő. A lakóotthoni csoportok közvetlen élettere 100-120 négyzetméteres, és rendelkezik minden, az önálló életvitel elsajátításához szükséges adottsággal, felszereléssel. Egy-egy lakóotthonban közös helységek, valamint 2-3 szoba található, egy szobában 2-3 fő él. A gyerekek tevékenységét csoportonként egy nevelő és négy gyermekfelügyelő szervezi, irányítja és segíti. Az intézmény a nagykorúságukat elért fiatalok számára (24 éves korig) utógondozói ellátást keretében több életkezdő otthont működtet (Arató és mtsai, 2002). A Károlyi István Gyermekközpont lakói számára nem ismeretlen a családi otthon fogalma, szorosán vett értelemben azonban otthonukban, ahol élnek, nincs

⁶ A munkában részt vettek még a főtí Károlyi István Gyermekközpont Módszertani Osztályának (vezető: Posztós Zsuzsa) munkatársai, akik közül kiemelendő Czinku Julianna, Szabó Enikő, Csizmazia Sándor.

jelen családjuk. Ez a különleges helyzet magától értetődővé teszi, miért tartottuk izgalmasnak az otthonhoz kötődés feltérképezését Fótton: ezek a fiatalok az otthonkötődés lehetőségeit tekintve speciális helyzetben vannak (Söfneld, 2004). A fiatalok általános kötődési működését vizsgálva az otthonkötődést az OKS általunk kialakított gyermekváltozatával, a személyi kötődési stílust pedig a Kapcsolati Kérdőívvel (Relationship Questionnaire, RQ, Bartholomew és Perlman, 1994), valamint a Kapcsolati Skála Kérdőívvel (Relationship Scales Questionnaire, RSQ, Bartholomew és Perlman, 1994) mértük⁷. Eredményeink szerint az otthonhoz kötődés intenzitása lányoknál és fiúknál hasonló. A szakirodalmi adatokkal ellentétes eredményeket kaptunk a kérdőív két skálájának nemek szerinti viszonyára vonatkozólag, ugyanis a lányoknál dominánsabb volt a birtoklás, mint a self-kifejezés faktor, és ez a fiúkénál is erősebb. Azaz a lányok otthonhoz kötődését legerősebben a birtoklás határozza meg, ez a motívum náluk erősebb, mint a fiúknál. A kötődési stílusok egymáshoz viszonyított sorrendje megegyezett az átlag populációban mértéknél, a biztonságosan kötődők aránya azonban jóval alacsonyabb volt. A kötődési stílus és az otthonhoz kötődés között ezen a mintán sem találtunk kapcsolatot (kapcsolatot már az OKS kialakításának időszakában is kerestünk, l. Kanizsai-Nagy, 1996, de nem találtunk). Lehetséges azonban, hogy azért nem sikerül kapcsolatot találni, mert a kötődési stílus nem a kötődés erősségét, hanem minőségbeli jellegzetességét írja le.

Az otthonhoz kötődést jelentősen meghatározhatja, hogy a Gyermekközpontban élő fiatalok intézetükről milyen reprezentációt alakítottak ki, amit – többek között – nyelvhasználatukban érhetünk tetten (Berze és Szentléleki, 2004). Vizsgálatunkban a fiatalok speciális nyelvhasználatát figyeltük meg, főként azokra a kifejezésekre koncentrálna, melyeket az otthonuk, személyes környezetük leírására használnak. A kutatás (interjú vizsgálat) célja egyben a „határok kérdését”, ennek hátterét felderíteni azáltal, hogy a Fóti Gyermekváros különböző épített és természetes környezeti egységei milyen jelentéssel bírnak a gyermekek számára. Az interjúkat a beszéd-sajátosságok és motivációk (Kapitány és Kapitány, 1989) megfeleltetésén alapuló módszer segítségével elemeztük. Fontosabb eredményeink: a helyhez kötődés a saját térben a legnagyobb, a „miénk” határát a csoport lakásának bejáratakor lépik át a gyerekek. A határok kérdéskörét érintve, az interjúkban végigvonul a „kint” és „bent” kérdésköre. Ez a felszínen annyit jelent, hogy sokszor használták a *ki* és *be* szavakat, ezek valamilyen ragozott vagy képzett formáját (kintről, bentről, stb.), pl. a látogatók hozzájuk nem el, hanem *bejönnek*. Egy mélyebb szinten a kint-bent kérdésköre már az ott tartózkodó személyekre is érthető: kintiek, bentiek. Többször is előfordult, hogy egy élményben barátjáról mesélve a gyermek szükségesnek érezte elmondani, hogy ő bentis, vagy kintis. A kintisek lehetnek veszélyesek is, lehetnek nem kívántak („*elviszik a kintiek [a hálót], pedig mi pénzért vesszük*”), de lehetnek társak pl. a horgászásban – és mindenki kintis, aki nem a Gyermekvárosban lakik. Érdekes, hogy amint valaki régi növendék kikerül a Gyermekvárosból. ő is kintissé válik, függetlenül a Gyermekvárosban eltöltött időtől („*...és már kintisek, szóval régebbi növendékek*”).

„Szabadon választott” otthonpótló helyek: a ténylegesen nem otthonyszerű, de pszichológiailag fontos helyek esetén a legfontosabb kérdés az, hogy a szociofizikai környezet milyen jellegzetességei biztosítják, vagy váltják ki a használóból **az otthonosság érzését és a helykötődést**. A lélektanilag kitüntetett, identitásformáló (Düll, 1996) szociofizikai környezetek közül némelyik mindenkor kitüntetett szerepű, mint pl. az otthon és munkahely (elsődleges territóriumok), ill. a város, városi köztérek (másodlagos territóriumok). Jelen ponton az érdeklődésünk homlokterében leginkább azok az intézmények állnak, melyek korunkban **„szabadon választott” otthonpótló helyként** (Varga, 2003ab) értelmezhetőek az ott folyó fogyasztás és a fogyasztás alatti-előtti-utáni időtöltés mikéntje szempontjából: vizsgáljuk tehát napjaink **kávéházait**. Egyik vizsgálatunkat (Varga, 2004) egyetemi hallgatókkal végeztük, a Károli Gáspár Református Egyetemen. Az első részben a vizsgálati személyek a Környezeti Szemantikus Differenciál értékelték három kávéházi környezetet, amelyek fotóit írásvetítő segítségével fóliáról láthattak. Minden egyes kávéházi környezetet három színes fotón mutattunk be, melyek egyaránt nappal, vendégek által látogatottan mutatták be a kávéházakat. A kávéházakat aszerint válogattuk be, hogy milyen stílust képviselnek. Szakértőkből álló csoport véleménye alapján egyikük a klasszikus, a századforduló patinás kávéházait utánzó külsővel és belső enteriőrrel rendelkezik, másikuk tipikusan mai, modern, a fiatal (tizen-, huszonéves) korosztály ízlését tükrözi, mind topográfiai elhelyezkedését, mind térkialakítását, mind a hely hangulatát tekintve. A harmadik vendéglátó-ipari

⁷ Köszönjük Demetrovics Zsoltnak, hogy az általa fordított kötődési stílus kérdőíveket rendelkezésünkre bocsájtotta.

egység pedig némiképp a kettő közötti átmenetet képviseli: hordoz magában nosztalgikus, klasszikus elemeket, de mégis modern, újszerű, vendégei pedig főként a művészetkedvelő közönség soraiból kerülnek ki, mivel ez a kávéház rendszeresen teret ad kiállításoknak, felolvasóesteknek és kisebb színházi produkcióknak is. Egy-egy főlíán egy kávéház három fotóját helyeztük el, s azt is közöltük a hallgatókkal, hogy ezek egy-egy kávéház három-három fotói, melyek különböző szögből jelenítik meg a környezetet, ill. a kávézó különböző szegmenseit ábrázolják. A vizsgálat második felében ugyanezen fotókat sorjában egymás után mutatva, arra kértük a v.sz.-ket, hogy írjanak egy rövid fogalmazást a következő instrukció alapján: „☺ és ☹ ennek a kávéháznak a törzsvendégei. Írd le, hogy milyenek képezed őket, életüket, körülményeiket, családjukat, szokásaikat, napirendjüket és kávéházi időtöltésüket, valamint annak motivációját! Mit gondolsz, miért járnak kávéházba és miért éppen ez a törzshelyük?” A fogalmazásokat tartalomelemzésnek vetettük alá. Kíváncsiak voltunk, hogy az egyes környezetek pusztán a fotóikat bemutatva is sugallják-e azt a hangulatot, amit a valóságban, ugyanazt a vendégekört és hasonló látogatási motivációt sejtetnek-e, mint ami a való életben megtapasztalható. Annak ellenére, hogy a tartalmi feldolgozás gyakorlatilag nem hozott értékelhető eredményt, módszertani vonatkozásban a vizsgálat számos tanulsággal járt, elsősorban a környezetpszichológia klasszikus „fotók vs. valós környezeti helyzet” dilemmáját tekintve (vö. Dúll és Urbán, 1997).

Városkutatásaink

Városépítészeti kérdések a környezetpszichológusokhoz

Ahhoz, hogy az építészet a minőségi követelményeknek megfelelő városokat alakítson ki, a környezetpszichológiának válaszokat kell adnia a tervezés során felmerülő kérdésekre (vö. Lippai 2003abc). Az építészeti kérdések alapján **városreprezentáció fogalmát a jelen kutatásban szélesen értelmezzük**: elsősorban a város érzelmi leképeződését, a városhoz kötődést vizsgáljuk. A mi városkutatásaink jelenleg **leíró** jellegűek, amennyiben ismeretlen területen alapot teremtettek, kialakítottuk a kutatási probléma paramétereit, ötleteket vetettünk fel a későbbi ok-okozati kutatásokhoz (Lippai, 2003abc).

A kezdeti vizsgálatok során **félig strukturált kérdőívet** dolgoztuk ki (a kérdőívet és a vonatkozó módszertani kérdéseket részletesen tárgyalja Lippai, 2003a), amelynek célja terveink szerint hármas volt:

1. annak kezdeti feltárása, hogy milyen a kognitív reprezentáció általában az emberek fejében a városról és az ahhoz való kötődésről,
2. a további vizsgálat irányvonalainak kijelölése. A kérdőívet a kérdező tölti ki a vizsgálati személyek válaszai alapján.
3. a tervezett vizsgálati eljárás, a placemtria megalapozása.

Elővizsgálataink rámutattak, hogy a város reprezentációjában gyakorlatilag mindig benne találjuk az embertömeget, a sokaság momentumát. A **városhoz kötődés** konstruktuma tekintetében a válaszadók szinte minden esetben olyan városelemeket említettek, amelyekhez **erős érzelmi szálak, emlékeik** kötődnek. Ez a két válaszcsoport jól valószínűsíti a **város mint környezet – és így a városreprezentáció – szociofizikai** jellegét (vö. Dúll, 1996, 2002c). A **városhoz való viszonyulást tehát leírhatónak találtuk a környezetpszichológiai helykötődés** (vö. Dúll, 2002c) **konstruktuma mentén**.

A fenti előzetes kutatás (Lippai és mtsai, 2004) adatai egy új módszer körvonalazódásához vezettek: ez a módszer a **placemtria** vagy „érzelmi tér-képezés”. A módszer azon az elgondoláson alapul, hogy a tranzakcionális szemlélet (l. Dúll, 2001) jegyében az ember szociális, társas környezetéhez való viszonyulásához (szociometria) hasonlóan mérni lehet a fizikai környezethez való kötődését (placemtria) is, hiszen a szociometriának is van olyan része, ami csupán az alapján vázol fel képet, ami választ az adott egyén ad. A módszer alapjainak felvázolása egy szakértőkből álló munkacsoport segítségével történt. A placemtria-kérdőívet elővizsgálat keretében egyetemi hallgatókkal próbáltuk ki, többször átdolgoztuk. Végül kialakítottuk azt a 10 kérdésből álló változatot, amellyel jelenleg dolgozunk. A placemtria nem más, mint a szociometriai vizsgálat azon részének alkalmazása fizikai környezetre, amely feltárja a társas környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását. A placemtria tehát abban hoz újat, hogy a környezetpszichológia gondolkodásmódjának megfelelően egy eddig csupán szociális környezetre alkalmazott mérési technikát kiterjeszt a fizikai környezetre is. Olyan módszer, amelynek célja, hogy feltárja a szociofizikai környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását. A vizsgálat adatait téri vázlaton ábrázoljuk. A

módszer egyedisége éppen ebben a vizuális végeredményben rejlik, hiszen térképszerűen láttatja a tervezővel vagy a felhasználóval, hogy az adott területet használó emberek miként vélekednek, hogyan érznek a vizsgált környezettel kapcsolatban, ezen kívül rámutat arra is, hogy a környezet mely részei nem működnek eredeti funkciójuknak megfelelően.

A helyhasználati „szakadások” helykötődésre gyakorolt hatásának vizsgálata során a Vajdaságból Magyarországra áttelepült fiatalok helykötődéséről és helyidentitásáról interjú-módszerrel szerzett adatokat elemeztük: az interjúk tartalomelemzése kirajzolta a **bevándorlók identitása szociális reprezentációjának elemzési kategóriáit** (Horvát).

Bevándorlók helyidentitásának vizsgálata: szociális atom, narratíva-elemzés

A szociális atom (Moreno, Moreno, 1963/1980) készítésének módszere szemléletessé és megragadhatóvá teszi a társas kapcsolatok minőségi és mennyiségi jellemzőit. Így, a kapcsolatok helyhez kötése irányuló módosított instrukció (l. Horvát, 2003a) által alkalmasnak tartjuk a helyekhez köthető identitáselemek megragadására. A módszer lényege, hogy a vizsgálati személyek a számukra jelentős társas kapcsolatokat jelölik: intenzitásuk, tartósságuk, és **helyhez köthetőségük** szerint. Ez utóbbi két szempont alapján történt: hol találkozik ezzel a fontos személlyel (a szülőföldön vagy Magyarországon), illetve a társ származását tekintve (a szülőföldről vagy Magyarországról származó). A vizsgálatok (Horvát, 2004) eredményeként előzetes elvárásaimnak megfelelően a szülőföldtől távol töltött idő függvényében az „összes Magyarországhoz köthető” kapcsolatok számának növekedése mellett, csökkenő tendenciát mutatott az „összes szülőföldhöz –köthető” kapcsolatok aránya. Az adatok részletesebb elemzésük nyomán arra utalnak, hogy a vizsgálati személyek esetében az „összes szülőföldhöz köthető kapcsolatok” terén valóban tapasztalható enyhe fokú csökkenés, de még a kilencévi szülőföldtől távol töltött idő után sem haladta meg az „összes Magyarországhoz köthető” kapcsolatok arányát. Tehát a szülőföldtől távol eltöltött idő előre haladtával a kapcsolati struktúra alakításában egyre nagyobb százalékos arányban vesznek részt a Magyarországhoz köthető kapcsolatok, de a vizsgálati személyek között egy esetben sem haladták meg a szülőföldhöz köthető kapcsolatokat.

A migrációs identitásváltozásokhoz fűződő élményeket személyes narratívumok tartalomelemzésével is vizsgáljuk (Horvát és mtsai, 2004; 2006). A tartalomelemzés fő szempontjai: az eredeti lakóhelyhez (szülőföldhöz) való kötődés valamint az új környezetbe történő beilleszkedés nehézségeinek és megküzdési stratégiáinak reprezentációja. Eredményeink arra mutatnak, hogy a személyes történetek legfőbb jellemzője az ambivalencia, ami nehezíti a migráció során átalakuló új identitás koherens egészévé szerveződését.

A helykötődés/-identitás az egész élet során alakuló folyamat. A migráció során a környezetváltozás során a személy/csoport szembe kerül az alkalmazkodás kérdésével, ami egzisztenciális éberséget/akcidentális krízist (gyász) szül (Horvát és mtsai, 2006). Vizsgálatainkban (Horvát és mtsai, 2006) Vajdaságból Magyarországra áttelepült fiatalok helykötődését/-identitását kutatjuk kérdőív/projektív eljárásokkal. A vizsgálat: résztvevők: 48 szegedi, kollégista, vajdasági magyar felsőoktatásban tanuló diák (23 ffi, 25 nő, é.k. 19-26 év, átl.=21,88; SD= 2,07). Módszer: mondatbefejezésen alapuló félig-strukturált projektív interjú. A gyászélményt az interjúválaszként kapott narratívumok kvalitatív elemzésével (Atlas.ti) tematizáltuk saját kialakítású háromszakaszos modellbe (Horvát és mtsai, 2006). Fontos eredmény magának a kategóriarendszernek a létrehozása. A válaszadók többsége az elfogadás-elutasítás ambivalenciára, tudatosításra jellemző válaszokat adott. 2. vizsgálat (Horvát és mtsai, 2006) 76 vajdasági magyar szegedi egyetemi hallgató vett részt. Módszer: projektív mondatbefejezés. Elemzés: tartalomelemzés. Eredmények: a vsz-ek a projektív kérdőív szabad mondatbefejezéseiben spontán módon utaltak a lakóhelyváltoztatás nyomán fellépő veszteségélményre. A határon át ill. határon belül költözők jelentős mértékben különböznek a veszteségélménnyel való megküzdésben. A kettős környezeti értékelés modellek fényében a továbbiakban kívánatos a kettős migrációs dinamika empirikus kimutatása.

Az otthonnal kapcsolatos veszteségek migrációs kutatása jó ütemben folyt, annak ellenére, hogy Horvát Militity Tünde is szült. Közel 100 Szegedre költözött bevándorlóval végeztünk projektív vizsgálatot a „Fontos helyek” módszerrel. Vizsgálati hipotéziseink igazolódtak: az átköltözött személyek a projektív kérdőív szabad mondatbefejezéseiben spontán módon utaltak a lakóhelyváltoztatás (szülőváros elhagyása) következtében fellépő veszteségélményre. Igazoltuk, hogy a lakóhelyváltoztatás inherens

módon magába foglalja a környezetpszichológiai helyvesztés élményét. A két vizsgálati csoport (határon át ill. határon belül költözők) jelentős mértékben különböztek a veszteségélménnyel való megküzdésben. A határon át történő lakóhelyváltoztatók mondatbefejezése a veszteségfeldolgozás (gyázmunka) korai stádiumát jelzik. feltételezzük, hogy a személyeknél kimutatható tagadás, elutasítás és ambivalens viszonyulás valószínűleg gátolják a lakóhelyváltoztatás során elvesztett hely-és csoportidentitás elemeinek személyiségbe történő integrációját. A lakóhelyváltoztatás két típusa közötti eltérés feltehetően az országhatár szimbolikus és tényleges jelentőségével, területiális jelentésével magyarázható: az elhatároló funkció fokozhatja a „gyökerezettség” érzésének veszteségét (Horvát és mtsai, 2006).

Összegzés

Átgondolva a fenti izgalmas kutatási eredményeket, igen izgalmas és összetett tartalmi és módszertani kép áll előttünk a lélektanilag kitüntetett elsődleges és a másodlagos mikro- és makroterritóriumokon zajló ember-környezet tranzakciók viselkedéses, kognitív és érzelmi vonatkozásairól. A vizsgálati eredményeknek számos elméleti és gyakorlati konzekvenciája van a pszichológiai kutatások módszertanától és szemléletétől kezdve a gyakorlati várostervezésig.

A kutatáshoz aktív publikációs tevékenység kapcsolódik (l. Közlemények listája)

SZAKIRODALMI HIVATKOZÁSOK

- Altman, I. (1975): *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*, Brooks/Cole, Monterey, California.
- Altman, I., Rogoff, B. (1987) World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. Vol. 1., Wiley & Sons, New York. 7-40.
- Arató D., Csizmazia S., Szabó E. (2002): Nevelőotthon-típusok összehasonlító vizsgálata, *Család, gyermek ifjúság*, 2002/3. XI.
- Ádám D. (2003): Az otthonhoz kötődés, az otthon konnotatív jelentése és a szenzoros élménykeresés közti kapcsolatok feltárása kérdőíves módszerrel, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, ELTE, Budapest.
- Bartholomew, K., Perlman, D. (1994): Attachment processes in adulthood, *Advances in Personal Relationships*, 1994, vol. 5.
- Bende Zs., Forgách A. (2004): Az evészavaros személyek kötődési mintázata, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, KRE, Budapest
- Berze I. Zs., Szentléleki K. (2004): Beszélj nekem az itt-honodról! A Fóti Gyermekvárosban élő fiatalok környezetükre vonatkozó kifejezéseinek vizsgálata, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, KRE, Budapest.
- Bíró A. (1997): Létezik-e a táplálkozási zavarok és az otthoni környezet között összefüggés? *Általános pszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, ELTE, Budapest.
- Brózik P. (2003): Otthonok összehasonlítására használt kategóriáink *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, ELTE, Budapest.
- Brózik P. (2006): Épített terek és személyes konstruktumok, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61 (1), 67-86.
- Comer, R. J. (2003): *A lélek betegségei*, Osiris Kiadó, Bp.
- Csáky L. (2001): Gondolatok egy gyermekotthon átváltozásai okán, *Család, gyermek, ifjúság*, 2001/3. X.
- Darvas Z. (2004): Összehasonlító és korrelációs vizsgálatok az otthonhoz kötődés témájában, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Düll Andrea, ELTE, Budapest
- Düll A. (1989) Tárgyi cselekvések észlelése. Magyar Pszichológiai Társaság IX. Tudományos Konferenciája, 1989. április 5-7., Budapest. *Előadáskivonatok*, 13.
- Düll A. (1994): Home environment and psychological health: Are you effective in your kitchen? In: Rodríguez-Marín, J. (Ed.): *Health psychology and quality of life research*, Proceedings of the 8th

- Annual Conference of the European Health Psychology Society, University of Alicante, Spain. Vol.1., 738-745.
- Dúll A. (1995): Az otthon környezetpszichológiai aspektusai, *Magyar Pszichológiai Szemle*, (35), 5-6:345-377.
- Dúll A. (1996): A helyidentitásról, *Magyar Pszichológiai Szemle*, (36), 4-6:363-391.
- Dúll Andrea (1998): Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata, *Ph.D.-értekezés*, ELTE, Budapest.
- Dúll A. (2001): A környezetpszichológia története, *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVI. 2:287-328.
- Dúll A. (2002a): Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata I. A kutatás elméleti háttéré, *Pszichológia*, (22), 1:57-106.
- Dúll A. (2002b): Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata II. A kutatás, *Pszichológia*, (22), 2:183-219.
- Dúll A. (2002c): Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés, *Alkalmazott Pszichológia*, (IV), 2. 49-65.
- Dúll A. és Tauszik K. (2003): A Munkahelyhez Kötődés Skála (MKS) kidolgozásának elméleti és gyakorlati lépései: van-e szerepe a fizikai környezetnek a munkahelyhez kötődésben? 20. *Ergonómiai Továbbképzés–Találkozó, Szirák*, 2003. október 12-14.
- Dúll A., Tauszik K., Preisinger, A. (2007) Az MKS pszichometriai elemzése, Kézirat, Budapest
- Dúll A. és Urbán R. (1997): Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások, *Pszichológia* 1997, (17), 2, 151-179.
- Erni I. (2004): Az étkezési szokások és az otthonhoz kötődés környezetpszichológiai aspektusai, *Környezetpszichológia műhelymunka (általános pszichológia)*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest
- Földi M., Karsai Sz. (2004): Feng Shui - Ötezer év hagyománya a tudomány tükrében, *Környezetpszichológia műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest
- Furmann Zs. és Bencze O. (2003): „Én úgy képzeltem az otthonomat...”: az otthonhoz kötődést befolyásoló tényezők alakulásának vizsgálata panellakásokban lakók körében, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Gosztonyi Ágnes (2004): Fóti Károlyi István Gyermekközpont – Munkahely vagy otthon? *Környezetpszichológia műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest
- Halász A., Kovács Á (2004): A helyhez kötődés és az evészavarok közötti kapcsolat vizsgálata, *Környezetpszichológia műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest
- Horeva V. (2003): Depresszió és táplálkozási zavarok – hol él az egyetemista? *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Horvát M. T. (2003a): Narratív szemlélet a vajdasági magyar fiatalok migrációjának szociális reprezentációnak szerveződésében, *PhD kutatási munkadokumentum*, PTE Doktori Iskola, Pécs.
- Horvát M. T. (2003b): A hazáról, szülőföldről, identitásról való gondolkodás az emlékezés tükrében, *PhD kutatási munkadokumentum*, PTE Doktori Iskola, Pécs.
- Horvát M. T. (2003c): A pszichoanalízis identitás-diskurzusai: Vajdasági magyar fiatalok, *PhD kutatási munkadokumentum*, PTE Doktori Iskola, Pécs.
- Horvát M. T. (2004): Az evolúciós pszichológia nézőpontjának alkalmazása a vajdasági származású magyar fiatalok szülőföldhöz kötődésében, *PhD-félévzáró dolgozat*, PTE, Pécs.
- Horvát M. T., Dúll A. és László J. (2004): Az új lakókörnyezethez való alkalmazkodás narratíváinak elemzése, *Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Országos Tudományos Nagygyűlése*, 2004. máj. 28-30., Debrecen. *Előadaskivonatok*, 71.
- Horvát M. T., Dúll A., László J. (2006): A helyvesztés vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében (kutatási beszámoló), In: Dúll A., Szokolszky Á. (szerk.): *Környezet – pszichológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 133–153.
- Kanizsai Nagy I. (1996): Otthonhoz való kötődés vizsgálata kérdőíves módszerrel, *Szakedolgozat* (témavezető: Dúll Andrea), ELTE, Budapest.
- Kanizsai Nagy I. és Dúll A. (1996): *Otthonhoz Kötődés Kérdőív*, Kézirat, ELTE, Budapest.
- Kapitány Á., Kapitány G.(1989): *Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete: Beszédünk és személyiségünk rejtett jelrendszere*. Kossuth Kiadó, Budapest
- Kapitány Á. és Kapitány G. (2000): *Beszélő házak*, Kossuth Kiadó, Budapest.

- Laszák I. (2003): Kollégiumi territoriális viselkedés és a kollégiumi szobával való elégedettség vizsgálata, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Lippai E. és Dúll A. (2003): Városutópiák környezetpszichológiai elemzése, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2003/4. 431-472.
- Lippai E. (2003a): A városhoz kötődés empirikus vizsgálata: irodalmi áttekintés, *PhD kutatási munkadokumentum*, ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Magatartástudományi Alprogram, Budapest.
- Lippai E. (2003b): A városhoz kötődés empirikus vizsgálata: kutatási terv, *PhD kutatási munkadokumentum*, ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Magatartástudományi Alprogram, Budapest.
- Lippai E. (2003c): A városhoz kötődés kutatási tervének kritikai áttekintése, *PhD kutatási munkadokumentum*, ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Magatartástudományi Alprogram, Budapest.
- Lippai E., Dúll A. és Varga V. (2004): Egy környezetpszichológiai „mentális város”-kutatás első eredményei, Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Országos Tudományos Nagygyűlése, 2004. máj. 28-30., Debrecen. *Előadáskivonatok*, 69.
- Mangel B. (2003): A „fogyasztás háza”, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Manzo, L. C. (2003) Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places, *Journal of Environmental Psychology*, (23), 1, 47-61.
- Martsa Zs., és Kurucz N. (2004): Az emóció és az otthonhoz kötődés összefüggésének vizsgálata, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, KRE, Budapest
- Moreno, J.L., és Moreno, Z. (1963): Szociometria és mikroszociológia. A mikrocsoportok néhány alapelve. In: Pataki F. (szerk.) (1980) *Csoportlélektan*, Budapest. Gondolat. 87-97.
- Preislinger A. (2007): A munkahelyhez kötődés vizsgálata, *Szakedolgozat*, Témavezető: Dúll Andrea, KRE, Budapest.
- Répáczki R. (2007): Evészavar és otthon környezetpszichológiai megközelítésben, *Szakedolgozat*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Sallay V. (2003): A boldogság és a boldogtalanság otthona: az otthonhoz fűződő érzelmi viszony környezetpszichológiai vizsgálata az otthon érzelmi térképének segítségével, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Sallay V. (2007): Az otthon projektív, környezetpszichológiai vizsgálata evészavarosoknál, *Szakedolgozat*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Sallay V., Dúll A. (2006): „Érezd magad otthon!” Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata, In: Dúll A., Szokolszky Á. (szerk.): *Környezet – pszichológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 35–52.
- Schoner V. (2003): Helykötődés, rendezkedés a munkahelyen (munkahelyhez kötődés), *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Sherman, R., és Fredman, N. (1989) *Strukturális technikák a pár- és családterápiában*, Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest.
- S. Nagy Z. (2004): Tervezett családi ház környezetpszichológiai elővizsgálata, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest
- Sönfeld A. (2004): Állami gondoskodásban nevelkedő gyerekek kötődési stílusának mintázatai, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Stoia I. (2003): A munkahelyhez való kötődés vizsgálata egy budapesti nagylégterű irodában, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Stokols, D. (1987): Conceptual strategies of environmental psychology. In: Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. Vol. 1., Wiley, New York. 41-70.
- Sátor N. (2003): A város – a kiváltképpen emberi dolog, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, Témavezető: Dúll Andrea, KRE, Budapest.
- Szabó P. és Túry F. (1994): A depresszió és a táplálkozási zavarok kapcsolata. *Psychiatria Hungarica*, 9:55-68.
- Szalkai Zs. (2003): Egyéni munkakörnyezetek környezetpszichológiai jellegű vizsgálata multinacionális cégnél, és az MKS pszichometriai elemzése, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Tauszik K. (2003): A Munkahelyhez Kötődés Skála kidolgozása és alapvető pszichometriai vizsgálata, *Magatartástudományi Program záródolgozat*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.

- Túry Ferenc, Dúll Andrea, Wildmann Márta, László Zsuzsa (2006): Családlátogatás evészavarban szenvedőknél – környezetpszichológiai megfontolások. In Dúll Andrea, Szokolszky Ágnes (szerk.) *Környezet-pszichológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 53-66.
- Túry F., Wildmann M., László Zs., and Dúll A. (2003a): Visiting eating disordered homes – notes on family boundaries, family therapy, and environmental psychology, IV. Interdisciplinary Eating Disorders Conference, Prague, 2003.03.21. *Book of Abstracts*, 15-16.
- Túry, Ferenc, Wildmann, Márta, László, Zsuzsa, Dúll, Andrea (2008): Environmental psychology and home visits in the family therapy of eating disorders. *International Journal of Psychotherapy*, (12), 2:36-44.
- Túry, Ferenc, Dúll, Andrea (2008): The role of home visits in the family therapy – with special regard to eating disorders. *Rev. Med. Chir. Soc. Med. Nat. Iași /Revista Medico-Chirurgicala A Societatii de Medici si Naturalisti Din Iași (Iași)*, (112), 2. Supliment No. 3. 189-194.
- Túry F., Wildmann M., László Zs., Rácz A. és Dúll A. (2003b): Milyen információkat nyújthat a családlátogatás az orvos számára? Környezetpszichológia az orvosi gyakorlatban, *Háziorvos Továbbképző Szemle*, 8:666-669.
- Urbanics I. (2004): Szinglik otthonhoz kötődése, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, ELTE, Budapest.
- Urbán R., Dúll A. (1995): A PANAS-Skála magyar nyelvű változatának megbízhatósági vizsgálata, *Kézirat*, ELTE, Budapest.
- Varga K. és Várnagy Zs. (2003): Párkapcsolatban élők otthonhoz és helyhez kötődésének vizsgálata, *Környezetpszichológiai műhelymunka* (témavezető: Dúll Andrea), ELTE, Budapest.
- Varga V. (2000) "Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom". A századfordulós Budapest kávéházi környezetpszichológiai megközelítésben, *Szakkolgozat*, témavezető: Dr. Dúll Andrea, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Varga V. (2003): Pszichológiailag kitüntetett mikro- és makro-territóriumok környezetpszichológiai vizsgálata, *PhD kutatási munkadokumentum*, ELTE Pszichológiai Doktori Iskola, Magatartástudományi Alprogram, Budapest.
- Varga V. (2004): Pszichológiailag kitüntetett másodlagos territóriumok környezetpszichológiai vizsgálata - Kutatási terv, *PhD-félévzáró dolgozat*, ELTE, Budapest.
- Varga V. és Dúll A. (2001) "Kávéház, te vagy hazám s immár egyetlen otthonom" – Budapest kávéházi a századfordulón – környezetpszichológiai megközelítésben, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4, 557-592.
- Watson, E., Clark, L.A., Tellegen, A. (1988): Development and validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales, *Journal of Personality and Social Psychology*, 6: 1063-1070.
- Williams, A. (2002): Changing geographies of care: employing the concept of therapeutic landscapes as a framework in examining home space, *Social Science and Medicine*, (55), 1:141-154.
- Zsupán P., Fritzsche M. (2004): A szinglik és a helykötődés, avagy valóban boldogít-e a függetlenség, *Környezetpszichológiai műhelymunka*, témavezető: Dúll Andrea, KRE, Budapest.

Dúll Andrea sk.
Témavezető aláírása